

O‘QITUVCHINING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Xamidova Diyora Jamshedovna

*Samarqand davlat pedagogika instituti pedagogika kafedrası 1-bosqich tayanch
doktoranti.*

E- mail: s12173023@gmail.com , Tel.: +998915543964

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining muloqot madaniyati, nutq kompetensiyasi va til boyligining ahamiyati tahlil etiladi. Raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan hozirgi davrda pedagogning nutqiy faolligi pasayib borayotgani, bu esa ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir qilayotgani yoritilgan. Sharq mutafakkirlari – Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Navoiy, Bobur kabi allomalarning so‘z va nutqning tarbiyaviy kuchi haqidagi qarashlari asosida o‘qituvchi nutqining ma’naviy-estetik vazifalari ochib berilgan. Shuningdek, A.S.Makarenkong pedagogik muloqotga oid metodlari, kommunikativ vazifalar, muloqotning tamoyillari va o‘qituvchining kasbiy mahoratidagi o‘rni tahlil qilingan. Maqola xulosasida muloqot madaniyati, shirinso‘zlik, notiqlik va til boyligi pedagog faoliyatining asosiy mezonlari ekani ta’kidlanadi.*

***Kalit so‘zlar.** Muloqot madaniyati, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, Sharq mutafakkirlari, notiqlik san’ati, A.S.Makarenko, pedagogik mahorat, til boyligi.*

СИСТЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются значение коммуникативной культуры педагога, речевой компетентности и богатства языка в современном образовательном процессе. Отмечается, что чрезмерное использование цифровых технологий — смарт-столов, проекторов, интерактивных панелей — приводит к снижению речевой активности учителя, что оказывает негативное влияние на эффективность обучения. На основе взглядов восточных мыслителей — аль-Фараби, Юсуфа Хос Ходжиба, Алишера Навои и Захириддина Бабура — раскрывается воспитательная и нравственно-эстетическая роль речи в педагогике. Также анализируются методы*

педагогического общения А.С. Макаренко, основные коммуникативные задачи и место речи в профессиональном мастерстве педагога. В заключение подчеркивается, что культура общения, красноречие, ораторское искусство и богатство языка являются ключевыми критериями профессиональной компетентности учителя.

Ключевые слова: Педагогическое общение, культура речи, коммуникативная компетентность, восточные мыслители, ораторское искусство, А.С. Макаренко, педагогическое мастерство, богатство языка.

TEACHER COMMUNICATION SYSTEM AND THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG PRIMARY EDUCATION STUDENTS

Annotation: *This article analyzes the importance of teachers' communication culture, speech competence, and linguistic richness in modern education. It highlights that the excessive use of digital technologies such as smart tables, projectors, and interactive screens reduces teachers' verbal activity, negatively affecting instructional effectiveness. Based on the ideas of Eastern thinkers such as al-Farabi, Yusuf Khas Hajib, Alisher Navoi, and Zahiriddin Babur, the article explains the ethical, educational, and aesthetic role of speech in pedagogy. It also examines A.S. Makarenko's methods of pedagogical communication, key communicative tasks, and the teacher's professional responsibility in managing interaction. The article concludes that communication culture, eloquence, public speaking, and linguistic richness are fundamental indicators of teachers' professional excellence.*

Keywords. *Pedagogical communication, speech culture, communicative competence, Eastern thinkers, rhetoric, A.S. Makarenko, teaching mastery, linguistic richness.*

Kirish.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining muloqot tizimi cheklanib borayotganligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Chunki har bir dars davomida o'qituvchilar smart table, televizor, proyektor va shu kabi texnologiyalardan foydalanishi jarayonida ularning nutq qilish qobiliyatlari pasayib bormoqda. Davlatimizning "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni[1] 2020-yil 23-sentabr, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni[2]da, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son [3] Qarorlari va boshqa me'yoriy hujjatlarda oliy ta'limni

hamda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish vazifalari belgilangan bo'lib, bu esa ta'lim jarayonida talabalar bilan ishlash, ularni barkamol avlod sifatida shakllantirish davlat miqyosida muvaffaqiyatli amalga oshirilishida zamin bo'lmoqda.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida yaxshi nutq shakllanmas ekan, ular bolalarga o'zlarining bilimlari naqadar mukammal bo'lishiga qaramay, uni yetkaza olmaydilar. Shuning uchun ular tinimsiz mashq qilishlari, muloqotning turli shakllarini o'zlashtirib olishlari hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolaveradi.

Hozirgi kunda interfaol metodlar soni ko'p bo'lishiga qaramay, qo'llanilish darajasi hanuzgacha kam ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shuning uchun o'qituvchilarda ularni darsda qo'llay olish ko'nikmasini rivojlantirishimiz kerak.

Muloqotning asosiy tamoyillari va uning asosiy xususiyatlarini o'rganish, qoida tariqasida, jamiyat madaniyati va inson madaniyati kabi tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bo'yicha M.S.Kagan, S.A.Arutyunov, V.M.Mejuyev, E.N.Yurkevich va boshqalar ish olib borganlar. Shaxslararo muloqot madaniyati muammolari G.N.Andreeva, L.P.Gadzayova, I.I.Zaretskaya, E.P.Ilyin, S.L.Rubinshteyn va boshqalar tomonidan ko'rib chiqilgan.

Muloqotning asosiy tamoyillari va uning asosiy xususiyatlarini o'rganish, qoida tariqasida, jamiyat madaniyati va inson madaniyati kabi tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bo'yicha M.S.Kagan, S.A.Arutyunov, V.M.Mejuyev, E.N.Yurkevich va boshqalar ish olib borganlar. Shaxslararo muloqot madaniyati muammolari G.N.Andreeva, L.P.Gadzayova, I.I.Zaretskaya, E.P.Ilyin, S.L.Rubinshteyn va boshqalar tomonidan ko'rib chiqilgan.

Kommunikativ trening haqida S.N.Batrakova, S.V.Znamenskaya, N.V.Stepanova va boshqalar; kommunikativ kompetensiyaning madaniy komponentini shakllantirish bo'yicha V.S.Bibler, A.V.Vartanov, E.M.Vereshchagin, L.G.Viktorova, N.I.Gez, V.S.Ilyin, R.P.Milrud, N.A.Salanovich, P.V.Susoyev, S.G.Ter-Minasova, G.D.Tomaxin va boshqalar izlanishlar olib borganlar.

Pedagogik faoliyatda o'qituvchining muhim kasbiy vazifalaridan biri — bu favqulodda vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish bilan bir qatorda, mavjud muammoning qanday hal etilishi, qanday metod va usullar orqali amalga oshirilishini aniq belgilab olishdir. «Nima qilish kerak?» degan savolga osonlik bilan javob bera oladigan pedagog ko'pincha «Qanday amalga oshirish kerak?» degan masalada ikki yoqlama fikrlashga majbur bo'ladi. Ushbu masalani samarali hal etish uchun

o'qituvchi avvalo o'quvchilar bilan muloqotning aniq va izchil tizimini, shuningdek, u bilan bog'liq bo'lgan mantiqiy yondashuv va amaliy metodlarni belgilab olishi zarur.

A.S. Makarenko o'z pedagogik tajribasida muloqot orqali ta'sir ko'rsatishning turli usullaridan foydalangan. U tomonidan qo'llanilgan metodlar, ko'p hollarda, tarbiyaviy vazifani aniq belgilash va o'quvchilar bilan o'zaro muloqot asosida vaziyatni to'g'ri tashkil etishga asoslangan. Ba'zida bu «yuzma-yuz ta'sir» ko'rinishida namoyon bo'lsa, ayrim hollarda bevosita og'zaki aloqa bo'lmagan holatlarda ham tarbiyalanuvchi pedagogning signalini tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi. Sinf yig'ilishlari, rasmiy suhbatlar, jamoaviy tadbirlar esa o'quvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita aloqaning muhim shakllaridir. Ular har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini anglash va ularni ochib berishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.[7]

Makarenkoning ta'lim-tarbiyaviy metodlarida ayniqsa **jamoaviy va yakka tartibdagi suhbatlar** alohida o'rin tutadi. Biroq, bu usullarning samaradorligi, ularni qanday vaziyatda va qanday shaklda qo'llanishi bilan chambarchas bog'liq. Shu boisdan ham, muloqot jarayonining turli holatlarda qanday kechishini tahlil qilish va pedagogik ta'sir ko'rsatish usullarini vaziyatga mos tanlash pedagogning kasbiy mahoratini belgilovchi mezonlardan biridir.

O'qituvchining kommunikativ vazifalarni samarali bajarishi — bu, avvalo, pedagogik faoliyatning konkret shakllari, sinf jamoasining shakllanish bosqichi, muloqotni boshqarish prinsiplariga rioya qilish darajasi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, shuningdek, pedagogik ta'sirni amalga oshirishda tanlangan metodlar bilan uzviy bog'liqdir. Muloqot jarayonida kommunikativ vazifalarni aniq belgilash va ular bilan pedagogik ta'sir metodikasi o'rtasidagi nisbatni to'g'ri muvofiqlashtirish pedagogik o'zaro aloqaning yuqori samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Bu jihatdan ikki tomonlama bog'liqlik ko'zga tashlanadi: birinchidan, sinf jamoasi bilan ishlashda qo'llaniladigan metodika to'g'ridan-to'g'ri muloqot tizimi orqali amalga oshiriladi; ikkinchidan esa, muloqot jarayonining o'zi ham tanlangan ta'lim-tarbiyaviy ta'sir metodikasining strategik yondashuvlariga tayanadi. Kasbiy-pedagogik muloqot asoslarini bo'lajak pedagoglar oliy pedagogik ta'lim muassasalarida o'zlashtiradi, shuningdek, amaliy faoliyati davomida va o'z-o'zini kasbiy shakllantirish jarayonida mustahkamlaydi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, zamonaviy o'qituvchi quyidagi [asosiy kommunikativ vazifalarni](#) to'liq anglab, ularni amaliyotda samarali bajarishi zarur:

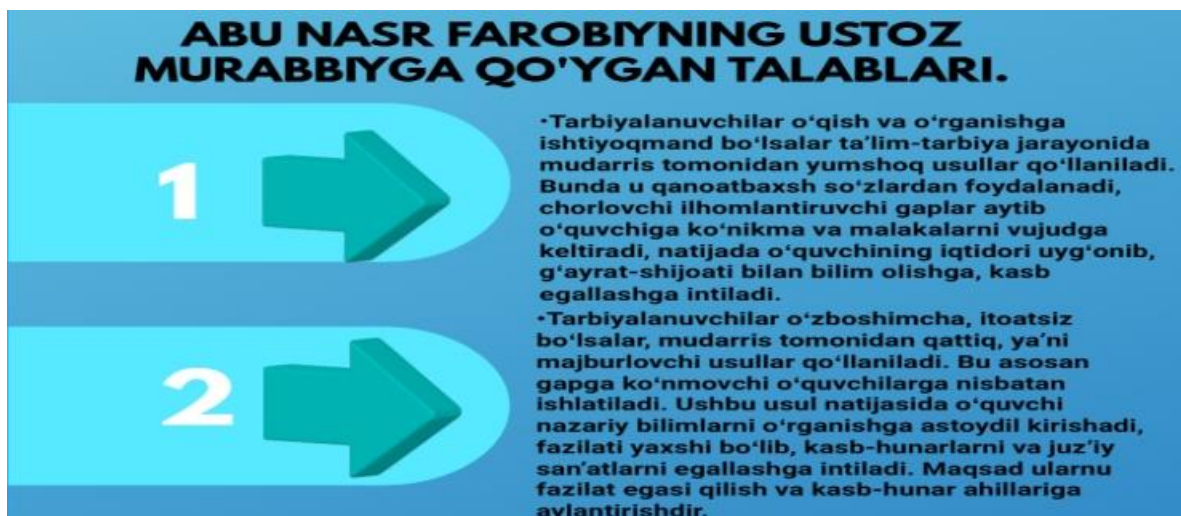
- o‘quvchilar bilan samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish;
- shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida aloqa qilish;
- sinfdagi emotsional-psixologik muhitni boshqarish;
- ijtimoiy-psixologik jarayonlarni muvofiqlashtirish;
- pedagogik ta‘sir usullarini moslashtirish va takomillashtirish.

Sharq mutafakkirlari – Abu Nasr Forobiy [4], Yusuf Xos Hojib [8.], Ahmad Yugnakiy, Alisher Navoiy [5], Zahiriddin Muhammad Bobur [6] va boshqa allomalar o‘z asarlarida so‘z va nutqni ilohiy ne‘mat, insonni kamolga yetkazuvchi asosiy vosita sifatida e‘tirof etganlar. Ularning fikricha, nutq tarbiya vositasi bo‘lib, so‘z orqali inson ongiga, qalbiga, ruhiyatiga ta‘sir o‘tkaziladi. Shu bois, pedagogik muloqotda har bir so‘z, har bir ibora o‘ylab ishlatilishi, til boyligi esa o‘qituvchining pedagogik mahorati va ma‘naviy salohiyatini belgilovchi mezon sifatida qaraladi.

Sharq falsafasida muloqot shunchaki aloqa vositasi emas, balki axloqiy tarbiyaning vositasi, jamiyatda insonning o‘z o‘rnini topishi, obro‘-e‘tibor qozonishining mezonidir. Muloqotda shirinso‘zlik, xushmuomalalik, kamtarlik, muloyimlik kabi sifatlar qadrlanadi. Forobiy [4] “Fozil odamlar shahri” asarida insonlar o‘rtasidagi mehr-oqibat, hurmat, izzat, munosabatlarning insoniy jamiyat asosini tashkil etishini ta‘kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqotda doim samimiy, adolatli, shirinso‘z va xushmuomala bo‘lishi, tilga va so‘zga e‘tiborli yondashishi kerak.

Buyuk mutafakkirlar, jumladan Alisher Navoiy [5] o‘z asarlarida shunday fikrni ilgari surgan: “Shirin so‘z sof ko‘ngillilar uchun asal kabi totlidir”. Bu fikr bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Shirinso‘zlik orqali o‘qituvchi o‘quvchi qalbiga yo‘l topadi, ularda ruhiy ko‘tarinkilik, bilim olishga bo‘lgan ishtiyoq, mustahkam iymon va ma‘naviy sezgirlikni shakllantiradi. Til va nutq pedagogning kasbiy yutug‘i sifatida, uning ichki dunyosini, estetik qarashlarini va ijtimoiy mas‘uliyatini aks ettiradi.

Abu Nasr Farobiy ustoz murabbiyga ta‘lim-tarbiyaning “qattiq” va “yumshoq” usullarini qo‘llash bo‘yicha bir qancha talablar qo‘yganlar. Bular quyidagi rasmda aks etgan:

1.1-rasm. Abu Nasr Farobiyning ustoz murabbiyga ta'lim-tarbiyaning “qattiq” va “yumshoq” usullarini qo'llash bo'yicha qo'ygan talablari.

O'quvchilar nutqini shakllantirish va rivojlantirishda o'qituvchining til boyligi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, shirin so'zlilik va ravon nutq o'quvchilar tafakkurining o'sishi, bilimga qiziqishining ortishi uchun kuchli rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi.

Xulosa. Shuni aytish mumkinki, pedagogik faoliyatda **muloqot madaniyati, til boyligi, shirinso'zlik, xushmuomalalik, notiqlik san'ati** – bu faqat aloqa vositasi emas, balki **ta'lim-tarbiya samaradorligini belgilovchi eng muhim mezonlardir.** Ularning o'zaro uyg'unligi o'qituvchi shaxsining madaniy boyligi va kasbiy yetukligining ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. –T.: O'zbekiston, 2020-yil, 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” PF-5712-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi “Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4623-son.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. — T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. — 160 b.
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Toshkent: “Yangi asr avlodi”,

2019-yil. 316 b.

6. Bobur Zahiriddin Muhammad. Boburnoma Z.M. Bobur; O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi; Alisher Navoiy nomidagi adabiyot muzeyi; Xalqaro Bobur fondi. — Toshkent: “O'qituvchi” NMIU, 2017 – 368 b.

7. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent, Iqtisodiyot moliya, 2012.

8. Yusuf Xos Hojib. (2010). Qutadg'u bilig. I jild. T., B.15-16.

